

18

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΟΟ
2025 / 2

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ
**ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ**

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ
E. BURCU İŞİL-SEVGİNER
DİLEK AKYALÇIN KAYA
ÖNDER EREN AKGÜL
A. EZGİ AKYOL GIAGTZOĞLOU
ALP YÜCEL KAYA

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ**

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

Συντακτική επιτροπή: Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Αγγελική Πούλου, Νίκος Φωλίνας, Μαρία Χολέβα.

Επιστημονικοί Συνεργάτες: Δημήτρης Αναστασίου, Άρις Αραγεώργης (1961-2018), Γιώργος Βελεγράκης, Θανάσης Γκιούρας, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης (1949-2023), Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Γιώργος Μιχαηλίδης, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Χριστίνα Νομικού, Νίκος Παπαδάτος, Ντορίνα Παπαναστασίου, Κώστας Πασσάς, Γιώργος Πλειός, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σωτήρης Σκανδάλης, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Simona Todaro, Τέλης Τύμπας, Γιώργος Φαράκλας, Γιώργος Φουρτούνης, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία: www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδιασμός κειμένου: Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος

Σελιδοποίηση: Νεκτάριος Στεργιόπουλος

Παραγωγή: Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας: Γιάννης Σακελλαρίου, Αποστόλης Κυριάκος

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Τόπος

Μεθώνης 71Α, 10683 Αθήνα, τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 18 – 2025/2

Εικόνα εξωφύλλου: Μιχαήλ Χρ. Κάσιαλος, «*Η δεκάτη*», λάδι σε ξύλο, διαστάσεις 72 x 120, ιδιωτική συλλογή

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

Εισαγωγή _____ 5

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

Κρίση, ανισοκατανομή του πλούτου και το ζήτημα του αγροτικού
καπιταλισμού στην Κύπρο της δεκαετίας του 1830 _____ 59

E. BURCU İŞİL-SEVGİNER

Ταξικές σχέσεις στα τσιφλίκια των οθωμανικών Βαλκανίων:
Η περίπτωση του Μοναστηρίου κατά τον 19ο αιώνα _____ 85

DİLEK AKYALÇIN KAYA

Κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη βασισμένη στα «κατάλοιπα
του παλαιού καθεστώτος»: Η οικογένεια Κουλακσίζ-ζαντέ
στη Λέσβο τον 19ο αιώνα _____ 111

ÖNDER EREN AKGÜL

Ανομβρίες, υδάτινοι πόροι και πρωταρχική συσσώρευση
κατά την οθωμανική εποχή του χρέους _____ 125

A. EZGİ AKYOL GIAGTZOĞLOU

Πρωταρχική συσσώρευση στον οθωμανικό κόσμο _____ 155

ALP YÜCEL KAYA

Η αστική επανάσταση στην Τουρκία (1908-1923) _____ 196

DİLEK AKYALÇIN KAYA (NTİLEK AKGİAΛTΣIN KAGIA)*

Κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη βασισμένη στα «κατάλοιπα του παλαιού καθεστώτος»: Η οικογένεια Κουλακσίζ-ζαντέ στη Λέσβο τον 19ο αιώνα¹

Μετάφραση: Αντώνης Χατζηκυριάκου

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει την οικονομική και πολιτική πορεία της οικογένειας Κουλακσίζ-ζαντέ (Kulaksizzade), μιας δυναστείας επαρχιακών προυχόντων που κυριάρχησε στη Λέσβο κατά τον 19ο αιώνα, εστιάζοντας στην ενασχόλησή της με την παραγωγή, την επεξεργασία και το εμπόριο ελαιολάδου. Βασιζόμενο σε οθωμανικές αρχειακές πηγές, το άρθρο ανατρέπει στη συσσώρευση πλούτου της οικογένειας από τα τέλη του 18ου αιώνα αξιοποιώντας διοικητικές και φορολοσυλλεκτικές λειτουργίες που απέφεραν σημαντικά κέρδη, μέρος μόνο των οποίων διοχετευόταν στο κράτος. Η μελέτη παρακολουθεί την προσαρμογή της οικογένειας στις νέες συνθήκες που έφεραν οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, συνδυάζοντας τα κυβερνητικά τους καθήκοντα με τη φορολογία, τον δανεισμό, την απόκτηση ακινήτων μέσω του χρέους και τις πρώτες προσπάθειες βιομηχανικών επενδύσεων σε ελαιοτριβεία. Παρά τις σημαντικές αστικές και αγροτικές εκτάσεις που συνδέονταν με ελαιώνες, ελαιοτριβεία και εργαστήρια σαπουνιού σε όλη τη Λέσβο και τη βορειοδυτική Μικρά Ασία, η δύναμη της οικογένειας αντιμετώπισε περιορισμούς που επιβλήθηκαν από κεντρικές μεταρρυθμίσεις, νομικές προκλήσεις, διαμάχες για κληρονομιά, αποτυχημένες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και αυξανόμενα χρέη. Εν τέλει, οι Κουλακσίζ-ζαντέ μετατράπηκαν από «κατάλοιπα του παλαιού καθεστώτος», σύμφωνα με τεκμήριο της εποχής, σε επιχειρηματίες που συμμετείχαν σε μια αναδύομενη καπιταλιστική οικονομία. Αυτή η μικροσκοπική περίπτωση φωτίζει τους μηχανισμούς, τις ευκαιρίες και τους περιορισμούς που αντιμετώπιζαν οι επαρχιακές ελίτ στην οθωμανική καπιταλιστική ανάπτυξη.

Abstract

Author: Dilek Akyalçin Kaya

Title: Capitalist development based on “remnants of the old regime”: The Kulaksiz-zade family in Lesbos in the 19th century

* Η Ντιλέκ Ακγιαλτσίν Καγιά είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας.

¹ Το παρόν άρθρο βασίζεται στα ευρήματα του ερευνητικού προγράμματος «At the Crossroads of History, Industry, and Technology: Olive Oil Production in the Eastern Mediterranean in the Late Nineteenth Century (1839-1914)» που χρηματοδοτήθηκε από τις δράσεις «Marie Skłodowska-Curie» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

The article examines the economic and political history of the Kulaksız-zade family, a dynasty of provincial notables that dominated the island of Lesbos during the 19th century, focusing on its involvement in the production, processing, and trade of olive oil. Based on Ottoman documentation, the article traces the family's accumulation of wealth from the late eighteenth-century by utilising administrative and fiscal functions that yielded handsome profits, only a portion of which was channeled to the state. The study traces the family's adaptation to the new conditions brought about by the *Tanzimat* reforms, combining their state-related fiscal functions with borrowing, the acquisition of real estate through debt, and some early attempts at industrial investment in olive mills. Despite the significant urban and rural estates associated with olive groves, oil mills, and soap factories throughout Lesbos and northwestern Anatolia, the family's power was constrained by central state reforms, legal challenges, inheritance disputes, failed business ventures, and mounting debts. Ultimately, the Kulaksız-zades transformed from "remnants of the old regime," according to contemporary accounts, into entrepreneurs participating in an emerging capitalist economy. This micro-case study sheds light on the mechanisms, opportunities, and constraints faced by provincial elites in Ottoman capitalist development.

Εισαγωγή

Το ανά χείρας άρθρο αναλύει τις οικονομικές και πολιτικές δραστηριότητες των μελών μιας επαρχιακής δυναστείας προυχόντων της Λέσβου. Εξετάζει το πώς η οικογένεια αξιοποίησε την ιδιότητά της ως μέρος της άρχουσας ελίτ της οθωμανικής διοίκησης του 19ου αιώνα με την παραγωγή, μεταποίηση και το εμπόριο ελαιολάδου, για να θέσει το ερώτημα του κατά πόσον οι δραστηριότητες αυτές εντάσσονταν στο πλαίσιο της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης. Τα τελευταία χρόνια οι μελέτες για τις οθωμανικές επαρχιακές οικογένειες αυξάνονται και συμβάλλουν στην κατανόηση των οικονομικών εξελίξεων του 19ου αιώνα (Kaya 2019· Kaya 2025· Nagata 2005· Tulasoğlu 2018). Οι μελέτες αυτές εξετάζουν τον ρόλο των προυχοντικών επαρχιακών οικογενειών μέσα από τους τρόπους με τους οποίους συνέβαλαν στη μετάβαση στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, ιδίως στη δυτική Μικρά Ασία. Συμβάλλοντας σε αυτή τη βιβλιογραφία, η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην οικογένεια Κουλακσίζ-ζαντέ (Kulaksız-zade, γνωστή στην ελληνική βιβλιογραφία ως Κουλαξίζη, βλ. Μπαλάσκας 2007) και τις δραστηριότητές της, κυρίως σε σχέση με την παραγωγή ελαιολάδου. Εστιάζοντας στην οικονομική και πολιτική εξουσία που η οικογένεια αυτή άσκησε στη Λέσβο και τη βορειοδυτική Μικρά Ασία κατά τον 19ο αιώνα, το άρθρο εξετάζει τους μηχανισμούς συσσώρευσης κεφαλαίου και τα όριά τους σε ένα πλαίσιο μεταβαλλόμενων οικονομικών συνθηκών. Απώτερος σκοπός του άρθρου

είναι η συμβολή στην ανάλυση του αναδυόμενου οθωμανικού καπιταλισμού στη μικροκλίμακα μιας τοπικότητας.

Η παραγωγή ελαιολάδου στη Λέσβο (μαζί με τη βορειοδυτική Μικρά Ασία) στα τέλη του 19ου αιώνα αποτελεί μια μοναδική περίπτωση οθωμανικής βιομηχανικής ανάπτυξης. Ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1880, μέσα σε είκοσι χρόνια κατασκευάστηκαν περισσότερα από 100 εργοστάσια ελαιολάδου και σαπουνιού εξοπλισμένα με σύγχρονες ατμομηχανές (Kaya 2018). Ωστόσο, πριν από αυτή τη βιομηχανική απογείωση, ισχυρές οικογένειες της περιοχής, όπως οι Μπαλτατζή (Baltazzi) και Κουλακσίζ-ζαντέ, ασχολούνταν ήδη με την επεξεργασία ελαιολάδου. Η ανάλυση της θεαματικής ανόδου και παρακμής αυτής της οικογένειας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα επιτρέπει την κατανόηση των επιπτώσεων των πολιτικών μέτρων που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια αυτή, και των μεταβαλλόμενων οικονομικών συνθηκών στις επαρχιακές ομάδες εξουσίας. Αν και υπάρχουν κάποια στοιχεία που υποδηλώνουν ότι η οικογένεια των Κουλακσίζ-ζαντέ κατείχε μια εξέχουσα θέση κατά τον 18ο αιώνα, είναι ασφαλές να θεωρήσουμε ως θεμελιωτή της δυναστείας τον Μουσταφά Αγά, ναζίρη (nazir) της Λέσβου, που έφερε τον τίτλο του Αρχιθυρωρού της Υψηλής Πύλης (Dergah-ı Ali Karıcibaşı).² Στην πραγματικότητα, οι διοικητές του νησιού άρχισαν να χρησιμοποιούν τον τίτλο του ναζίρη από τον 18ο αιώνα και μετά, ήταν άνθρωποι που εκτελούσαν τα καθήκοντα του διοικητή υπό τον έλεγχο και για λογαριασμό των φοροεκμισθωτών (mutasarrıf) του νησιού, και συνήθως επιλέγονταν μεταξύ των επιφανών οικογενειών των κατοίκων του νησιού. Η περιοχή των καθηκόντων τους δεν περιοριζόταν στη Λέσβο, αλλά περιλάμβανε και περιοχές στην ενδοχώρα της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας, όπως το Κεμέρ-Αδραμύτι (Kemer-Edtremi), την Κόμη (Amrüdabad, σημερινό Gömeç), την Πιτάνη (Çandarlı) και το Χαβράν (Havran· βλ. Doğan 2011: 165). Σε μια έκθεση σε σχέση με τις ατασθαλίες των μελών της οικογένειας, ο Μουσταφά Αγάς χαρακτηρίστηκε ως «κατάλοιπο του παλαιού καθεστώτος στην επαρχία» (Taşrada bulunan derebeyi bakiyyesi, OA, ŞD 2341/11, 11 Cemazeyilevvel 1289/20 Απριλίου 1872).

Φοροεκμισθώσεις, μονοπώλιο και εμπόριο

Η βιβλιογραφία σχετικά με τις επαρχιακές άρχουσες ελίτ διαπιστώνει τη σχέση μεταξύ της εμπλοκής τους στην είσπραξη φόρων και των εμπορικών δραστηριοτήτων

² Κατά την κλασική περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η θέση του αρχιθυρωρού αφορούσε την εκτέλεση διαφόρων καθηκόντων στο παλάτι. Από τον 19ο αιώνα και μετά, άρχισε να δίνεται ως τιμητικός βαθμός ή τίτλος σε αξιωματούχους που υπηρετούσαν ολόκληρη την αυτοκρατορία (Özcan 2001).

(Kaya 2023· Tulasoğlu 2018). Ο Μουσταφά Αγάς δεν αποτελεί εξαίρεση. Ως ναζίρης της Λέσβου, έλεγχε επίσης τις κατ' αποκοπήν φορολογικές μονάδες (*mukata'a*) του νησιού, στις οποίες περιλαμβάνονταν και το ελαιόλαδο (ΟΑ, C.ML. 651/26676, 29 Cemazeyilahir 1247/5 Δεκεμβρίου 1831). Συλλέγοντας τη φορολογία σε είδος, πουλούσε το ελαιόλαδο σε εμπόρους αποκομίζοντας υψηλά κέρδη, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση του πλούτου της οικογένειας. Με αυτόν τον τρόπο, εξελίχθηκε επίσης σε έναν από τους εκπροσώπους της επαρχιακής αστικής τάξης, σύμφωνα με το σχήμα που προτείνει ο Αλπ Γιουτζέλ Καγιά (Alp Yücel Kaya 2023).

Κομβικό σημείο στην καριέρα του Μουσταφά Αγά αποτέλεσε η έναρξη της εφαρμογής του μονοπωλίου (*yedd-i vahid*) κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του στο νησί, το οποίο εισήχθη στην περιοχή το 1831 (ΟΑ HAT. 32279, 19 Ramazan 1246/3 Μαρτίου 1831). Στο μονοπώλιο αυτό περιλαμβάνονταν όλες οι πρόσοδοι του νησιού. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά αυτού του μονοπωλίου, μέσω του οποίου, μέσα σε μόλις δύο χρόνια, κατάφερε ο Μουσταφά Αγάς να συγκεντρώσει έναν εντυπωσιακό βαθμό οικονομικής εξουσίας;

Οι διαταγές του οθωμανικού κράτους που απαγόρευαν την εξαγωγή ελαιολάδου πριν από την κάλυψη των αναγκών των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης σημάδεψαν την οικονομική ζωή της Λέσβου καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, καθώς ο εφοδιασμός της πρωτεύουσας αποτελούσε τη σημαντικότερη προτεραιότητα της κεντρικής διοίκησης. Ωστόσο, οι διαταγές αυτές ήταν σποραδικές και αντανakλούσαν τις άμεσες και επείγουσες ανάγκες της Κωνσταντινούπολης. Από το 1826, η κεντρική οθωμανική διοίκηση άρχισε να εφαρμόζει το μονοπωλιακό σύστημα για εξαγωγή προϊόντα, όπως το μαλλί, το όπιο, το ελαιόλαδο, το μετάξι, τα δημητριακά κ.λπ. (Kütükoğlu 2013: 83-91). Το σύστημα αυτό προσδιόριζε έναν μόνο αγοραστή κάθε προϊόντος, ο οποίος μπορούσε να είναι ο διοικητής ή ακόμη και ένας οικονομικά ισχυρός παράγοντας (Σιφναίου 1996: 110-111). Σύμφωνα με το μονοπωλιακό αυτό σύστημα, ο κάτοχος του μονοπωλίου αγόραζε τη σοδειά από τον παραγωγό σε τιμή προκαθορισμένη από την κεντρική διοίκηση. Δεδομένου ότι αυτή η τιμή ήταν χαμηλότερη από αυτήν της αγοράς, ο αγοραστής μπορούσε να τη μεταπωλήσει σε πολύ υψηλότερη τιμή.

Με τον τρόπο αυτό, το μονοπώλιο λειτουργούσε και ως μονοψώνιο, θέτοντας τον αγοραστή εκτός του ανταγωνισμού της αγοράς και διασφαλίζοντάς του προνομιακές τιμές και τη δυνατότητα να συγκεντρώσει την παραγωγή (Σιφναίου 1996: 111). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα τεκμήρια, οι στόχοι της κεντρικής διοίκησης με την εφαρμογή του μέτρου αυτού ήταν τρεις: (α) η χρηματοδότηση των αναγκών του νεοσύστατου στρατεύματος (*Asakir-i Mansure-i Muhammediye*), το οποίο αντικατέστησε τους γενίτσαρους και ήταν οργανωμένο με βάση σύγχρονα, για την

εποχή, πρότυπα· (β) να ικανοποιήσει τις ανάγκες των κατοίκων της πρωτεύουσας· και (γ) να προστατεύσει τους παραγωγούς ελαιολάδου από τους κερδοσκόπους (*muhtekir*), τους απατεώνες (*madrabaz*) και από τους μεγαλεμπόρους (Armağan 2005: 959-982). Πέραν των προθέσεων της διοίκησης, η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Οι παραγωγοί αναγκάζονταν να δανείζονται χρήματα πριν τη συγκομιδή της σοδειάς, όταν η ρευστότητά τους ήταν περιορισμένη. Αυτό γινόταν μέσω του συστήματος της προαγοράς (*selem*), κάτι το οποίο σήμαινε ότι η προσυμφωνημένη τιμή συνήθως ήταν πολύ χαμηλότερη από αυτήν της αγοράς. Αυτό σήμαινε ότι ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής τους στους μεγαλεμπόρους, έναντι του χρέους τους.

Οι ελαιοπαραγωγοί της Λέσβου πουλούσαν στον Μουσταφά Αγά το λάδι τους για 8 γρόσια το ντεστί (*desti*) των 6 κιγιέ (*kiyye*, το οποίο αντιστοιχεί σε 1.280 γραμμάρια, άρα 7.68 κιλά το ντεστί) και ο τελευταίος το έστελνε στην πρωτεύουσα. Η κεντρική διοίκηση πρόσθετε επιπλέον 2.5 γρόσια, μεταπουλώντας το στους εμπόρους της Κωνσταντινούπολης για 10.5 γρόσια. Οποιαδήποτε ποσότητα ήταν διαθέσιμη πέραν αυτής που στελνόταν στην πρωτεύουσα, αγοράζοταν από τον Μουσταφά Αγά στην ίδια τιμή των 8 γροσίων, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να την μεταπουλήσει σε ντόπιους εμπόρους στην τρέχουσα τιμή της αγοράς. Μαζί με το σύστημα των εκμισθώσεων, το μονοπώλιο στο ελαιόλαδο έδωσε τη δυνατότητα στον Μουσταφά Αγά να συσσωρεύσει έναν τόσο μεγάλο πλούτο εντός ενός πολύ σύντομου χρονικού διαστήματος. Η ένταση και η βία με την οποία έγινε αυτό προκάλεσε τις αντιδράσεις και τα παράπονα των παραγωγών, οι οποίοι απευθύνθηκαν στην πρωτεύουσα (Armağan 2005). Τέτοιες συμπεριφορές ήταν γνωστές στην οθωμανική διοίκηση, ενώ παράλληλα οι επείγουσες ανάγκες εισροής νέων προσόδων είχαν καθοριστικό ρόλο. Έτσι, κρίθηκε σωστό οι περιπτώσεις αυτές να ενσωματωθούν στο σύστημα παρά να τιμωρηθούν: Ο Μαχμούτ Β' διέταξε όπως ο Μουσταφά Αγάς να στέλνει μέρος των κερδών του στην Κωνσταντινούπολη που θα προοριζόταν για την κάλυψη των αναγκών του νέου στρατεύματος (ΟΑ, MVL. 787/24, Η. 23 Cemazeyilevvel 1278/26 Δεκεμβρίου 1871, όπως αναφέρεται στο Armağan 2005).

Χρέη και ιδιοποίηση περιουσιών

Η ιδιοποίηση περιουσιών χρεωστών συνιστά άλλη μία μέθοδο συσσωρεύσης κεφαλαίου, την οποία η βιβλιογραφία έχει αρκούντως τεκμηριώσει (Kaya 2019), και την οποία αξιοποίησε ο Μουσταφά Αγάς. Στην περίπτωση αυτή, έρχονται στο προσκήνιο οι διαπλεκόμενες δραστηριότητές του ως διοικητή και ταυτόχρονα φοροεκμισθωτή στην περιοχή. Τα πρωτογενή τεκμήρια δεν παρέχουν αρκετά

λεπτομερείς πληροφορίες για την πλήρη κατανόηση αυτής της μεθόδου· ένα συγκεκριμένο επεισόδιο, όμως, στο Αϊβαλί (Κυδωνιές) παρέχει ικανοποιητικές ενδείξεις. Τα αρχαιακά τεκμήρια περιγράφουν πως, με το τέλος της ελληνικής επανάστασης, οι ελληνορθόδοξοι των Κυδωνιών, οι οποίοι είχαν διαφύγει μετά την καταστροφή της πόλης το 1821, άρχισαν να επιστρέφουν στη γενέτειρά τους. Προκειμένου να ξαναχτίσουν τη ζωή τους σε μια κατεστραμμένη πόλη ως άποροι, δανείστηκαν χρήματα από τον Μουσταφά Αγά. Μετά τον θάνατο του τελευταίου, οι αποδείξεις των χρεών των χριστιανών κατοίκων του Αϊβαλιού πέρασαν στον γιο του, Ισμαήλ Πασά. Ο τελευταίος προσπάθησε να εισπράξει το χρέος με τη βοήθεια των δυνάμεων ασφαλείας και με την απειλή βίας. Σύμφωνα με την καταγγελία των ελληνορθόδοξων των Κυδωνιών, ο Μουσταφά Αγάς είχε χτίσει αυθαίρετα ένα χάνι στο κέντρο της πόλης επί των οικοπέδων τους, χωρίς να τους αποζημιώσει ή να έχει γίνει κάποια συμφωνία (ΟΑ, MVL. 787/24, H. 23 Cemazeyilevvel 1278/26 Δεκεμβρίου 1871· βλ. επίσης Erim 1948: 45). Έτσι, οι οφειλότες αρνήθηκαν να πληρώσουν το χρέος τους, υποστηρίζοντας ότι οι Κουλακσίζ-ζαντέ έπρεπε να πληρώσουν για αυτά τα οικοπέδα πριν τους επιστραφεί το χρέος.

Οι οικογένειες της επαρχιακής άρχουσας ελίτ συνδύαζαν πολιτική και οικονομική εξουσία μέσω των εκμισθώσεων και των διοικητικών τους καθηκόντων. Η σχέση τους με το οθωμανικό κράτος και η πρόσβαση στις δυνάμεις ασφαλείας προσέδιδε βίαια χαρακτηριστικά στη μορφή που έπαιρναν οι οικονομικές τους σχέσεις. Το ειδικό μονοπωλιακό καθεστώς για τις ελιές, το ελαιόλαδο και το σαπούνι δημιούργησε μια ακόμη ευνοϊκή συνθήκη για την οικογένεια Κουλακσίζ-ζαντέ, η οποία της έδωσε τη δυνατότητα συσσώρευσης κεφαλαίου σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Αστικά και αγροτικά κτήματα

Ο πλούτος που συσσώρευσε ο Μουσταφά Αγάς μέσω αυτών των μεθόδων περιελάμβανε πολυάριθμα κτήματα. Σύμφωνα με την περιγραφή του Μπαλάσκα, το αρχοντικό του ήταν κτισμένο σε ένα μεγάλο οικόπεδο, το οποίο

άρχιζε από τη σημερινή περιοχή της Επάνω Σκάλας, μπροστά στη μεσαία πύλη του οθωμανικού τείχους του κάστρου, τη γνωστή ως Ορτά Καπού, και κατέληγε στην πάνω μεριά του απέναντι λόφου, στις παρυφές του βακουφιού που ανήκε στον τεκέ του ανεμόμυλου, όπου ο σημερινός Συνοικισμός. Σε ένα τμήμα αυτής της έκτασης, εκεί όπου κοβόταν στη μέση το μουσουλμανικό τμήμα της αγοράς, της σημερινής οδού Ερμού, ο Μουσταφά Αγάς έχτισε το σπίτι του και πολύ κοντά του το μεγαλύτερο και ωραιότερο τζαμί της

Μυτιλήνης, το Νέο Τέμενος, το Γενί Τζαμί.³ [...] Λίγο παραπέρα, έχτισε το μεγάλο λουτρό της αγοράς, το Τσαρσί Χαμάμ [...] Πεθαίνοντας το 1835 θάφτηκε στο νεκροταφείο του τζαμιού του, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το Ε' Δημοτικό Σχολείο Μυτιλήνης (Μπαλάσκας 2007: 346).

Είναι πολύ δύσκολο να εντοπίσουμε όλους τους τρόπους και την ακριβή πορεία που ακολούθησε ο Μουσταφά Αγάς για τη συσσώρευση του πλούτου του. Μπορούμε, όμως, να έχουμε μια ιδέα για το μέγεθος αυτού του πλούτου μέχρι το θάνατό του. Η συνήθης διαδικασία καταγραφής κληρονομιάς (τερεκέ/tereke) σύμφωνα με τις πρακτικές του οθωμανικού κράτους δεν έγινε ποτέ. Παρόλα αυτά, η περιουσία του έγινε αντικείμενο έρευνας από το κληρονομικό δικαστήριο (Doğan 2011).

Η περιουσία του Μουσταφά Αγά, η οποία φέρεται να πουλήθηκε από την οικογένεια μετά τον θάνατό του,⁴ ανερχόταν σε 62 ακίνητα, συνολικής αξίας 607.587 γροσιών.⁵ Όπως γινόταν συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, το ποσό αυτό ήταν δραστικά υποεκτιμημένο. Περιελάμβανε μόνο τα δηλωθέντα περιουσιακά του στοιχεία και κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε ένα μικρό μέρος του πραγματικού συνόλου. Κατά τη διάρκεια της νομικής διαδικασίας, ο γιος του, Ισμαήλ Πασάς, παραδέχθηκε ότι άλλα 36 ακίνητα ανήκαν στον πατέρα του τη στιγμή του θανάτου του. Δεν θα έπρεπε να μας εκπλήττει το ότι η γεωγραφική κατανομή αυτών των ακινήτων κάλυπτε την ευρύτερη περιοχή ελέγχου του Μουσταφά Αγά: Λέσβος, Αδραμύττι, Αϊβαλί, Κόμη, Πιτάνη κ.λπ., καλύπτοντας δηλαδή και τα απέναντι μικρασιατικά παράλια (ΟΑ, Ι.Μ.Β.Λ. 456/20477, 9 Cemazeyilevvel 1278/12 Νοεμβρίου 1861· για τον δημοσιευμένο κατάλογο, βλ. Doğan 2011). Όταν εξετάζουμε τα είδη των ακινήτων, βλέπουμε ότι κυρίως σχετιζόνταν με την παραγωγή ελιάς και ελαιολάδου (ελαιώνες, αποθήκες λαδιού, ελαιοτριβεία και σαπωνοποιεία) μαζί με τσιφλίκια, σπίτια, δωμάτια, οικόπεδα και αρτοποιεία.

Εκτός από αυτή την ακίνητη περιουσία, οι εκκρεμούσες οφειλές και ο κατάλογος των οφειλετών του, τόσο συλλογικοί όπως χωριά, όσο και ιδιώτες, φανερώνουν τις δανειστικές λειτουργίες του Μουσταφά Αγά. Στο έγγραφο, οι οφειλέτες του χωρίζονται σε τρία μέρη: το πρώτο μέρος είναι οι οφειλέτες που

³ Χτίστηκε μεταξύ του 1825 και 1826 (Mimar Sinan Mühendisler Birliği 2015: 23).

⁴ Σ.τ.Μ.: Ήταν σύννηθες φαινόμενο της περιόδου οι οικογένειες να πωλούν την περιουσία επιφανών αποθανόντων για να αποφύγουν την πιθανότητα κατάσχεσης από το κράτος.

⁵ Σ.τ.Μ.: Δεδομένης και της σημαντικής απομείωσης της αξίας του οθωμανικού νομίσματος κατά την περίοδο αυτή, το ποσό κρίνεται αρκετά μικρό, ειδικά για έναν τέτοιο παράγοντα.

προέρχονταν από το μονοπώλιο, συνολικού ύψους 4.961.929 γρόσια· το δεύτερο μέρος αφορούσε τις φοροεκμισθώσεις των χωριών, ύψους 2.327.961 γρόσια· και το τρίτο μέρος περιλάμβανε, τα προσωπικά χρέη, συνολικού ύψους 672.336 γρόσια. Συνολικά, τα χρέη προς τον Μουσταφά Αγά ανέρχονταν σε 7.962.226 γρόσια. Το ότι η αξία των χρεών προς τον Μουσταφά Αγά ήταν υπερδεκαπλάσια της αξίας των ακινήτων του καταδεικνύει και τη βαρύτητα του δανεισμού στην επιχειρηματική του στρατηγική για τη συσσώρευση κεφαλαίου.

Ο Μουσταφά Αγάς πέθανε το 1832/33, αφήνοντας πίσω του δύο γιους: τον Νιαζί και τον Ισμαήλ. Η υπόθεση της κληρονομιάς του ήταν τόσο αμφιλεγόμενη, που ο Νιαζί δολοφονήθηκε από τον ίδιο τον γιο του, Εμίν, ο οποίος με τη σειρά του βρέθηκε νεκρός σε σύντομο χρονικό διάστημα (Doğan 2011). Ήταν ο Ισμαήλ, ο οποίος συνέχισε την οικογενειακή παράδοση.

Φοροεκμισθώσεις κατά τη διάρκεια του Τανζιμάτ

Ο Ισμαήλ γεννήθηκε το 1808/9. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, διορίστηκε ναζίρης της περιφέρειας της Λέσβου (που περιλάμβανε και τη διοίκηση των υποπεριφερειών Κεμέρ-Αδραμυτίου, Κόμης, Πιτάνης, και Χαβράν). Σύμφωνα με τα δικά του λόγια, υπηρέτησε στη θέση αυτή μέχρι το 1839/40 και την αναγγελία των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης θητείας του, ανέλαβε τη ναυπήγηση αρκετών πολεμικών πλοίων, τα οποία απέστειλε στον αυτοκρατορικό ναύσταθμο (Tersane-i Amire) μαζί με την επισκευή του τζαμιού Αραμπλάρ (Arablar) στην Κωνσταντινούπολη και των κάστρων της Μυτιλήνης και του Σιγρίου (ΟΑ, İ.MMS. 108/4639, 11 Rabiulahir 1307/5 Δεκεμβρίου 1889). Η απώλεια του αξιώματος μπορεί να σχετίζεται με την αναδιάρθρωση της επαρχιακής διοίκησης μετά την ίδρυση διοικητικών συμβουλίων και, γενικότερα, με τον ανταγωνισμό μεταξύ της επαρχιακής αστικής τάξης της επαρχίας και των αστών-γραφειοκρατών της πρωτεύουσας (Kaya 2023).

Τα νέα δεδομένα που έφεραν οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ φαίνεται ότι έδωσαν τέλος στις εποχές όπου η δυνατότητα των ισχυρών επαρχιακών ελίτ να επιτελούν μαζί διοικητικές (μέσω της επαρχιακής διακυβέρνησης) και δημοσιονομικές (μέσω των φοροεκμισθώσεων) λειτουργίες ήταν σχεδόν δεδομένη. Ωστόσο, κατά παρόμοιο τρόπο με τη διαβόητη δυναστεία των Καραοσμάνογλου (Karaosmanoğlu), οι Κουλακσίζ-ζαντέ δεν δέχθηκαν παθητικά αυτές τις αλλαγές. Αντίθετα, προσαρμόστηκαν στις νέες οικονομικές και διοικητικές συνθήκες της εποχής.⁶ Σε αυτό το πλαίσιο θα ερμηνεύσουμε τον επαναδιορισμό του Ισμαήλ

⁶ Για την παρόμοια περίπτωση της οικογένειας των Κατίπ-ζαντέ (Katibzade), βλ. Kaya 2025: 209.

πασά ως περιφερειάρχη (kaymakam) (ΟΑ, İ.MMS. 108/4639, 11 Rabiulahir 1307/5 Δεκεμβρίου 1889).

Από το 1844 και έπειτα, κατά τη διάρκεια της δεύτερης θητείας του ως διοικητής της Λέσβου, ο Ισμαήλ πασάς συνεργάστηκε στενά με τον μεγαλύτερο του γιο, Χαλίλ Ριζά Μπέη(ΟΑ, İ.DH. 85/4268, 3 Receb 1260/19 Ιουλίου 1844). Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι δύο τους ανέλαβαν την εκμίσθωση της ιδιαίτερα κερδοφόρου φορολογίας της δεκάτης και κατόπιν των τελωνειακών δασμών (ΟΑ, C.ML. 206/8497, 2 Zilhicce 1260/13 Δεκεμβρίου 1844· ΟΑ, A.DVN. 13/31, 4 Kanun-ı sani 1260/16 Ιανουαρίου 1845· A.MKT. 22/9, 9 Muharrem 1261/18 Ιανουαρίου 1845). Μια σειρά από καταγγελίες κατηγορούν πατέρα και γιο για καταχρήσεις, καταπιεστική συμπεριφορά και προσπάθειες ιδιοποίησης περιουσίας (ΟΑ, A.MKT.DV 6/70, 26 Cemazeyilahir 1264/30 Μαΐου 1848· ΟΑ, A.MKT.UM. 4/93, 16 Safer 1266/1 Ιανουαρίου 1850). Κατά πάσα πιθανότητα, είναι αυτές οι καταγγελίες που οδήγησαν στη δεύτερη αποπομπή του το 1861.

Το ελαιόλαδο στο επίκεντρο του πλούτου

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Ισμαήλ Πασάς προσκόμισε κατάλογο των περιουσιακών του στοιχείων με τίτλους ιδιοκτησίας για να αποδείξει ότι αυτά δεν ανήκαν στον πατέρα του κατά τη στιγμή του θανάτου του (και άρα να κατασχεθούν). Ο κατάλογος περιείχε 46 ακίνητα, που περιλάμβαναν ελαιώνες, σαπωνοποιεία και ελαιοτριβεία στη Λέσβο και την ενδοχώρα της δυτικής Μικράς Ασίας. Κάθε ακίνητο αναφερόταν με το ιστορικό της απόκτησης και ένα επίσημο έγγραφο που τεκμηρίωνε τους ισχυρισμούς. Η έμφαση στην τεκμηρίωση της νομότυπης απόκτησης αυτών των περιουσιών καθιστά σαφές ότι δύσκολα θα μπορούσαν να εντοπιστούν ατασθαλίες. Η πιο προσεκτική ανάγνωση των τεκμηρίων μάς δείχνει, όμως, τους τρόπους με τους οποίους ο Ισμαήλ Πασάς απέκτησε τουλάχιστον ορισμένα από αυτά τα ακίνητα. Για παράδειγμα, ο ελαιώνας Σερχάτ Τεπεσί (Serhat Tepesi) στο Αδραμύτι καταγράφηκε ως πωληθείς στον πασά (ή υφανπαχθείς από αυτόν), μαζί με αρκετούς άλλους ελαιώνες, ως αποπληρωμές χρεών τα οποία ήταν προϊόν συναλλαγών σε σχέση με ελιές και ελαιόλαδο.

Παρόλο που η περίοδος του μονοπωλίου (και του μονοψωνίου) έληξε και η επαρχιακή διοίκηση αναδιοργανώθηκε, αρκετές παλιές επαρχιακές οικογένειες συνέχισαν να έχουν πρόσβαση στην πολιτική και οικονομική εξουσία μέσω των σχέσεών τους με την κεντρική διοίκηση. Ο γαμπρός του Ισμαήλ Πασά (και πρώην διοικητής της επαρχίας του Αρχιπελάγους [Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti] στην οποία ανήκε η Λέσβος) έγινε υπουργός Ναυτικού, αφού είχε διερευνήσει και απορρίψει καταγγελίες εναντίον της οικογένειας, ισχυριζόμενος ότι αυτές

έγιναν από μη υπαρκτό πρόσωπο (ΟΑ, ŞD. 2341/11, 11 Cemazeyilevvel 1289/20 Απριλίου 1872· ΟΑ, ŞD. 2863/50, 29 Şaban 1288/13 Νοεμβρίου 1871). Η κεντρική διοίκηση, αν και αποσκοπούσε στη μεταρρύθμιση της πολιτικής και οικονομικής δομής των επαρχιών, δεν είχε άλλη επιλογή από το να ενδώσει στις διεκδικήσεις των μελών αυτών των οικογενειών για τη διακυβέρνηση των επαρχιών (Kaya 2023). Ως εκ τούτου, ο Ισμαήλ πασάς και ο γιος του, Χαλίλ Ραζή, βρίσκονταν σε ιδανική θέση μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τουλάχιστον κατά το πρώιμο Τανζιμάτ.

Ο κεντρικός ρόλος της καλλιέργειας και της μεταποίησης της ελιάς στη Λέσβο και την ευρύτερη περιοχή σήμαινε ότι η γαιοκτησία της οικογένειας σχετιζόταν με αυτό το αγαθό. Ωστόσο, είναι δύσκολο να τους χαρακτηρίσουμε ως γαιοκτήμονες αστούς· ο πλούτος τους φαίνεται να προερχόταν κυρίως από τον δανεισμό. Παρόλο που κατείχαν αρκετά τσιφλίκια τόσο στο νησί όσο και στη δυτική Μικρά Ασία, δεν θεώρησαν ποτέ τους εαυτούς τους γαιοκτήμονες. Επένδυναν τα κέρδη από τον δανεισμό κυρίως στην παραγωγή ελαιολάδου, ως επενδυτές στον αστικό χώρο, όχι στην υπαίθρο.

Σύμφωνα με τον Ισμαήλ πασά, ο μεγάλος βεζίρης Ρεσίντ πασάς τον διόρισε ως διοικητή για να ενθαρρύνει τους κατοίκους της Λέσβου να ιδρύσουν ευρωπαϊκού τύπου ελαιοτριβεία. Για τον σκοπό αυτό, ίδρυσε ένα πρότυπο εργοστάσιο στη Μυτιλήνη. Για το εργοστάσιο αυτό δεν γνωρίζουμε πολλά, ωστόσο, πάνω από δέκα χρόνια αργότερα (Οκτώβριος 1857), ο γιος του ενοικίασε ένα ελαιοτριβείο στο κέντρο της πόλης της Μυτιλήνης (κοντά στο ναυπηγείο) για τρία χρόνια σε έναν Γάλλο επιχειρηματία με το όνομα Κουρτέ (Curtet). Η διαφωνία τους σχετικά με τις ρήτρες του μισθώματος οδήγησε σε μια μακρόχρονη δίκη, την οποία ο Κουρτέ έχασε (ΟΑ, HR.MKT. 297/57, 22 Zilhicce 1275/23 Ιουλίου 1859· ΟΑ, HR.MKT. 369/10, 18 Şaban 1277/1 Μαρτίου 1861· CADN 456 PO/1).

Βιομηχανικές επενδύσεις και δανεισμός

Η επίσημη έρευνα σε σχέση με την κληρονομιά του Μουσταφά Αγά φαίνεται να είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια τουλάχιστον ενός μέρους της περιουσίας του. Αν αυτό αποτέλεσε ένα πλήγμα για την οικογένεια Κουλακσίτζ-ζαντέ, υπήρχαν και άλλοι παράγοντες που συνέβαλαν στην τελική της παρακμή. Κατ' αρχάς, οι ατασθαλίες και οι υπερβάσεις σε σχέση με τις εκμισθώσεις φορολογικών μονάδων οδήγησαν σε δικαστικές διαδικασίες και έγιναν πηγή χρεών που βάρυναν την οικογένεια (ΟΑ, A.MKT.MHM 256-88· ΟΑ HR.MKT 509-4).

Ο δεύτερος παράγοντας που συνέβαλε στην πτώση τους ήταν τα μεγάλα δάνεια που έλαβε ο Χαλίλ Ραζή για βιομηχανικές επενδύσεις. Ζήτησε και έλαβε προνομιακή παραχώρηση για την ίδρυση δώδεκα μηχανικών ελαιοτριβείων στη

Λέσβο και σε διάφορες περιοχές της ενδοχώρας κοντά στο νησί, με υδραυλικά πιεστήρια που θα λειτουργούσαν με ατμό ή με νερό (ΟΑ Α.DVN.MKL 7-9). Το 1867, έλαβε ένα τεράστιο δάνειο, πιθανότητα για να χρηματοδοτήσει την παραπάνω επένδυση, από τους τραπεζίτες Γεώργιο Ζαρίφη και Ζάνο Στεφάνοβιτς για 11.200 οθωμανικά χρυσά νομίσματα (ΟΑ, HR.MKT. 577/40, 29 Muharrem 1284/2 Ιουνίου 1867). Ωστόσο, ο Χαλίλ Ραζή, ο οποίος δεν κατάφερε να ιδρύσει την εταιρεία που απαιτούνταν για το εγχείρημα αυτό, μετέτρεψε το αίτημα προνομιακής παραχώρησης από δώδεκα σε δύο εργοστάσια, ένα στη Λέσβο και ένα στο Αϊβαλί (ΟΑ, İ İ.Ş.D. 11/534, 15 Eylül 1284/2 Οκτωβρίου 1868). Αν και του παραχωρήθηκε η άδεια, δεν υπάρχουν πληροφορίες για την εξέλιξη της υπόθεσης.

Στη δεκαετία του 1870 άρχισαν να γίνονται εκποιήσεις των περιουσιών των μελών της οικογένειας λόγω χρεών. Σε μια από τις περιπτώσεις αυτές, οι κληρονόμοι του Θοδωράκη Μπαλτατζή κίνησαν διαδικασίες για την εκποίηση των περιουσιών των Κουλακσίζ-ζαντέ στη Λέσβο έναντι του χρέους του Χαλίλ Μπέη (ΟΑ, HR.MKT. 747/82, 29 Rabiulahir 1289/6 Ιουνίου 1872· ΟΑ, HR.MKT. 759/68, 29 Cemazeyilahir 1289/3 Σεπτεμβρίου 1872· ΟΑ, HR.MKT. 761/81, 13 Receb 1289/16 Σεπτεμβρίου 1872· HR.MKT. 829/76, 22 Safer 1291/10 Απριλίου 1874).⁷

Δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι μια τόσο ισχυρή οικογένεια εξαφανίστηκε αμέσως και, παρόλο που έχασε μεγάλο μέρος της οικονομικής της δύναμης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εξακολουθούσε να έχει μια σεβαστή θέση μεταξύ των μουσουλμάνων του νησιού. Η τρίτη γενιά συμμετείχε επίσης στα τοπικά συμβούλια και διατήρησε δεσμούς με το κέντρο μέσω σημαντικών γάμων. Ο Χαλίμ μπέης, για παράδειγμα, ο νεότερος γιος του Ισμαήλ πασά, διορίστηκε δήμαρχος της Μυτιλήνης στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα.

Συμπεράσματα

Ποτέ δεν θα μάθουμε τι θα είχε συμβεί αν ο Χαλίλ Ραζή κατάφερνε να ιδρύσει μια εταιρεία για να χτίσει την αυτοκρατορία του ελαιολάδου με 12 σύγχρονα εργοστάσια. Υπό αυτήν την έννοια, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η οικογένεια των Κουλακσίζ-ζαντέ συνιστά ένα υπόδειγμα επιτυχημένων βιομηχάνων-καπιταλιστών που συνέβαλαν με καινοτομίες στην τεχνολογική ή/και οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, είναι αναντίρρητα κομμάτι μιας νέας εποχής για τις βιομηχανικές επενδύσεις, η οποία, ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1880,

⁷ Ο διάσημος λογοτέχνης και θεμελιωτής του νεωτερικού μυθιστορήματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ναμίκ Κεμάλ, περιέγραψε τον Ισμαήλ πασά ως αυτόν που σπατάλησε τον πλούτο του πατριάρχη της οικογένειας Μουσταφά Αγά (Tansel 1986, όπ. αναφ. στο Strohmeyer 2010: 19-20).

αναδύονταν λόγω ποικίλων παραγόντων που ευνοούσαν την άνθησή της (Sifneos 2004: 245-273). Στα αρχεία του Οθωμανικού Υπουργείου Εμπορίου, εντοπίστηκε ένας κατάλογος με 68 αιτήματα από το νησί της Λέσβου για την κατασκευή σύγχρονων εργοστασίων ελαιολάδου μεταξύ των ετών 1880 και 1912.⁸ Μεταξύ αυτών, έχουμε τον Κουλακσίζ-ζαντέ Μουχτάρ, γιο του Χαλίμ Μπέη, ο οποίος έχτισε ένα σύγχρονο ελαιοτριβείο στον Ασώματο Λέσβου σε οικογενειακή γη.

Προϋπόθεση για αυτές τις εξελίξεις ήταν η πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου, τουλάχιστον στη μικροκλίμακα της οικογενειακής επιχείρησης. Η περίπτωση του πατριάρχη Μουσταφά Αγά είναι ενδεικτική των δυνατοτήτων άσκησης βίας με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κεφαλαίου ικανού να προχωρήσει η επιχείρηση σε μεγαλόπνοες επενδυτικές κινήσεις, ιδιαίτερα με τη συμμετοχή ή τη δυνατότητα άσκησης επιρροής επί του κράτους. Η ιστορία των Κουλακσίζ-ζαντέ ξεκινάει με σχετικά κοινότυπη και οικεία για την οθωμανολογική ιστορική κοινότητα εξελικτική πορεία οικονομικών παραγόντων: αυτή ξεκίνησε από τον σχεδόν πλήρη έλεγχο της παραγωγής και του εμπορίου του ελαιολάδου μέσω του μονοπωλίου και των σχέσεων με το κράτος· μέσα σε κάποιες δεκαετίες και μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, μετασχηματίστηκαν σε μια από τις πολλές οικογένειες βιομήχανων κεφαλαιοκρατών. Αυτή η ιστορία αντανάκλα μια μετάβαση, καταλύτης της οποίας ήταν η συσσώρευση κεφαλαίου. Η μετάβαση αυτή εισάγει την οικογένεια σε έναν καπιταλιστικό κόσμο, στον οποίο τα μέλη της προσπάθησαν με κάθε τρόπο να κρατηθούν. Το ότι δεν τα κατάφεραν δεν σημαίνει ότι η ιστορική αυτή διεργασία δεν έχει αξία ιστορικής μελέτης – άλλωστε, η κατανόηση του καπιταλισμού ως ιστορικού φαινομένου δεν αρκείται στα πετυχημένα του παραδείγματα. Με αυτόν τον τρόπο, η παρούσα ανάλυση συμβάλλει στη βιβλιογραφία για τις επαρχιακές οικογενειακές ελίτ στη μικροκλίμακά της, προσθέτοντας σε μια πιο συστηματική και λεπτομερή προσωπογραφική ανάλυση για το μέλλον.

⁸ Οι αιτήσεις αυτές βρίσκονται στις σειρές T.HFN. και T.SNI. του Οθωμανικού Αρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Βιβλιογραφία

Αρχειακές πηγές

- ΟΑ: Οθωμανικό Αρχείο (Osmanlı Arşini), Κωνσταντινούπολη, Τουρκία
- A.DVN. 13/1, 4 Kanun-ı sani 1260/16 Ιανουαρίου 1845
- A.DVN.MKL. 7/9, 4 Zilkade/10 Μαρτίου 1867
- A.MKT. 22/9, 9 Muharrem 1261/18 Ιανουαρίου 1845
- A.MKT.DV. 6/70, 26 Cemazeyilahir 1264/30 Μαΐου 1848
- A.MKT.MHM. 256/88, 3 Ramazan 1279/22 Φεβρουαρίου 1863
- A.MKT.UM. 4/93, 16 Safer 1266/1 Ιανουαρίου 1850
- C.ML. 206/8497, 2 Zilhicce 1260/13 Δεκεμβρίου 1844
- C.ML. 651/26676, 29 Cemazeyilahir 1247/5 Δεκεμβρίου 1831
- HAT. 32279, 19 Ramazan 1246/3 Μαρτίου 1831
- HAT. 538/26532, 1244/1828-29
- HR.MKT. 297/57, 22 Zilhicce 1275/23 Ιουλίου 1859
- HR.MKT. 369/10, 18 Şaban 1277/1 Μαρτίου 1861
- HR.MKT. 509/41, 28 Şaban 1281/26 Ιανουαρίου 1865
- HR.MKT. 577/40, 29 Muharrem 1284/2 Ιουνίου 1867
- HR.MKT. 747/82, 29 Rabiulahir 1289/ 6 Ιουνίου 1872
- HR.MKT. 759/68, 29 Cemazeyilahir 1289/3 Σεπτεμβρίου 1872
- HR.MKT. 761/81, 13 Receb 1289/16 Σεπτεμβρίου 1872
- HR.MKT. 829/76, 22 Safer 1291/10 Απριλίου 1874
- İ.DH. 85/4268, 3 Receb 1260/19 Ιουλίου 1844
- İ.MMS. 108/4639, 11 Rabiulahir 1307/5 Δεκεμβρίου 1889
- İ.MVL. 456/20477, 9 Cemazeyilevvel 1278/12 Νοεμβρίου 1861
- İ.ŞD. 11/534, 15 Eylül 1284/2 Οκτωβρίου 1868
- MVL. 787/24, H. 23 Cemazeyilevvel 1278/26 Δεκεμβρίου 1871
- ŞD. 2341/11, 11 Cemazeyilevvel 1289/20 Απριλίου 1872
- ŞD. 2863/50, 29 Şaban 1288/13 Νοεμβρίου 1871
- CADN: Κέντρο Διπλωματικών Αρχείων Νάντης (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Νάντη, Γαλλία 456 PO/1

Δευτερογενείς πηγές

- Μπαλάσκας Σ. 2007. «Από τη Μυτιλήνη στο Αϊβαλί με τη ματιά του Σουφί Κουλακξίζογλου μπέη (Οκτώβριος 1923)», στο: Π. Μ. Κιτρομηλίδης & Π. Δ. Μιχαηλάρης (επιμ.), Μυτιλήνη και Αϊβαλί (Κυδωνίες): Μία αμφίδρομη σχέση στο βορειοανατολικό Αιγαίο: Ε' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών: 343–366.
- Armağan A. L. 2005. "XIX. Yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'da Zeytincilik ve

- bu Faaliyetin İstanbul'un iâşesindeki Yeri", XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye sunulan bildiriler, II. Cilt- II. Kısım, Aykupa: Türk Tarih Kurumu: 959-982.
- Asan U. 2015. Midilli Adasındaki İslami Eserlerin Tespiti ve Farkındalık Kazandırılması Projesi, χ.τ.: Mimar Sinan Mühendisler Birliği.
- Erim H. & Sakkari Y. 1948. Ayvalık Tarihi, μτφρ. Uygur M., χ.τ.: Ankara.
- Kaya A. Y. 2019. "Les Racines agraires d'un entrepreneur capitaliste. Les domaines fonciers de la famille Baltazzi à l'arrière-pays d'Izmir au XIXe siècle", T. Allain, T. Frangakis-Syrett & T. Lupo (επιμ.), Rives Méditerranéennes. Au cœur des mutations du négoce en Méditerranée. Les Acteurs et leurs choix (Smyrne, XVIIe-XXe siècles): 119-133.
- Kaya A. Y. 2023. "Türkiye'de Burjuva Devrimi", Devrimci Marksizm. Teorik-Politik Dergi, 55: 9-52.
- Kaya A. Y. 2025. "Çiftlik Holdings in Western Anatolia: The Karaosmanoğlu Family and the Baltazzi Family in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", στο: M. C. Chatziioannou & S. Laiou (επιμ.), Wealth Accumulation and Entrepreneurship in the Ottoman Empire, 18th to 20th Centuries, New York & Abingdon: Routledge: 202-217.
- Kütükoğlu M. S. 2013. Balta Limanı'na Giden Yok. Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850), Aykupa: Türk Tarih Kurumu: 83-91.
- Nagata Y. 2005. "Ayan in Anatolia and the Balkans During the Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family", στο: A. Anastasopoulos (επιμ.), Provincial Elites in the Ottoman Empire, Πέθυμο: Crete University Press: 269-294.
- Özcan A. 2001. "Kapıcı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, στο: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kapici>. Ανακτήθηκε: 25.1.2025.
- Σιφναίου Ε. 1996. Λέσβος. Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912), Μυτιλήνη: Τροχαλία.
- Sifneos E. 2004. "On Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive-oil Economy in the Aegean: The Case of Lesbos Island", The Historical Review/ La Revue Historique 1: 245-273.
- Strohmeier M. 2010. "Economy and Society in the Aegean Province of the Ottoman Empire, 1840-1912", Turkish Historical Review 1/2: 164-195.
- Tansel F. A. (επιμ.) 1986. Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, volume IV: VII.-VIII. Rodos ve Sakız Mektupları, Aykupa: Türk Tarih Kurumu.
- Tulasoglu G. 2018. "Merkezi kısıtlamalar Yerel Özgürlükler: İzmir Voyvodası Katipzade Mehmed Efendi", στο: A. Y. Kaya, D. Akyalçin Kaya, E. Serçe, E. Akpınar, İ. Arap & M. Penpecioğlu (επιμ.), Anniversary for the 150 years since the Institution of the Izmir Municipality. International Symposium: Local Government, Democracy and Izmir. Proceedings, Σμύρνη: İzmir Akdeniz Akademisi: 82-91.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπεκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, jugement, juicio, giudizio για την «κρίση» και crisis, crise, crisi για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπεκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπεκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδριοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...